

Чингизхон (монг. Чингис хаан, асли исми — Темужин) 1155 ва 1162 йиллар оралигида Онан дарёси бўйидаги Делуун-Болдог худудида (ҳозирги Шимолий-Шаркий мўғулия) тугилган ва 1227 йилнинг 25 август куни Хара-Хото шаҳрида (ҳозирги Хитойнинг Нинся-Хуэй автоном районида) вафот этган. У мўғул империясининг асосчиси ва биринчи буюк хони бўлиб, таркок холдаги мўғул ва туркий кабилаларни бирлаштирган. Чингизхон саркарда ва ташкилотчи бўлиб, унинг бошчилигида мўғуллар Хитой, Марказий Осиё, Кафкоз ва Шаркий Европада боскинчилик юришларини амалга оширган. У инсоният тарихидаги энг катта китъа империясини барпо этган.

Ёшлиги ва оиласи

Чингизхон 1155—1162 йиллар оралигида Онан дарёси бўйидаги Делуун-Болдогда тугилган. Унинг отаси Есугей, тайжиут кабиласига мансуб кият-боржигин уругининг бошлиги эди. Онаси Оэлун олхонут кабиласидан бўлган. Темужин 9 ёшида Бортэ исмли кизга совчиланган ва отаси уни келиннинг уйида колдириб кетган. Отаси Есугей татарлар томонидан захарланиб, уч кундан кейин вафот этган. Шундан кейин Темужиннинг болалиги ва ёшлиги бошпана излаш ва кочишда ўтган.

Мўғул кабилаларини бирлаштириш

Темужин харбий истеъдод ва ташкилотчилик қобилиятига эга эди. У чжурчженлар билан тактик иттифоклар тузиб, душманларининг кучсизлиги ва таркоклигидан фойдаланиб, 1183—1204 йиллар оралигида асосий ракибларини мағлуб этди. 1206 йилда Онан дарёси водийсида ўтказилган курултойда Темужин "Чингизхон" унвони билан буюк хон деб эълон қилинди.

Давлат ва армия ислохотлари

Чингизхон давлат бошқарувини марказлаштириш ва харбий тизимни мустахкамлашга ахамият қаратди. У мамлакатни маъмурий-харбий бўлинмаларга ("мингликлар") ажратди ва уларни яқинлари ҳамда назорат остидаги нойонларга топширди. У шахсий гвардия (хэшиг) ташкил этди, бу гвардия аъзолари ҳокимият тизимига кириш имконига эга эди.

Армияда катъий интизом ўрнатилди ва унда ўнлик тизим жорий этилди: ўн одамдан юзлик, юз одамдан минглик, минг одамдан туман (ўн минглик) тузилган.

Мўгул империясининг барпо этилиши

1209—1210 йилларда Чингизхон мўгулиядан ташқаридаги ҳудудларга юришларни бошлади. У аввало уйғурларни бўйсундирди, сўнгра тангутларнидан бокийлик солиқ олишга мажбур қилди. 1211 йилда унинг қўшинлари Цзинь империясига ҳужум қилди. Бу юришлар давомида тинч аҳоли оммавий қиргинга учради, шаҳарлар ва қишлоқ ҳўжалиги вайрон бўлди.

Чингизхон Хитой, Мовароуннахр, Хоразм ва Афғонистонда шахсан харбий юришларга бошчилик қилди. Унинг буйруғи билан Жэбэ ва Субэдэй қўмондонлигидаги қўшинлар Киев Русига юриш қилиб, Калка дарёсида рус қўшинларини мағлуб этди.

Вафоти

1227 йилда тангутлар давлатининг пойтахтини камал қилиш пайтида, жорияси тамонидан жинсий аъзоси кесиб ташлангани оқибатидан қўп қон йўқотиб, қийналиб, хорлик ва зорликда ўлган. Унинг қабри жойи хануз номаълум.

Чингизхоннинг васиятига кўра, унинг ўрнини учинчи ўғли Ўқтоғой эгаллади. Унинг харбий экспансия сиёсатини ўғиллари ва неваралари давом эттирди.

Мўгул манбаларда Чингизхон қахрамон сифатида тасвирланса, форс ва хитой хроникаларида унинг фаолиятига қарши фикрлар ҳам мавжуд.

Чингизхон қофир бўлиб қўпгина ўрта аср хроникалари ва замонавий тарихчилар Чингизхоннинг қабт этиш юришларини беқийёс масштабдаги оммавий вайронагарчиликлар сифатида тасвирлайдилар. Бу юришлар баъзи минтакаларда аҳолининг қескин қисқаришига олиб қелган, бу эса оммавий қиргинлар ва очарчилик оқибатида қодир бўлган. Чингизхоннинг харбий юришлари натижасида қалок бўлганлар қони турлича бақоланади: энг қам бақоларга кўра 4 миллион қиши, энг қуқори қисоб-қитобларга кўра эса 60 миллион қиши қалок бўлган.

Абу Муслим